

تحلیل تطبیقی شاخص‌های مسکن اسلامی بر گونه‌های مسکن سنتی قم مبتنی بر نظرات معماران مسلمان معاصر

محسن عزیزیان غروی *

دانشجوی ارشد طراحی شهری، دانشگاه علم و صنعت ایران، ایران (نویسنده‌ی مسئول)

زینب عزیزیان غروی **

دانشجوی کارشناسی معماری، دانشگاه قم، ایران

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۸/۰۲/۰۷

تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۰۶/۲۷

چکیده:

در سال‌های اخیر به دلیل فاصله گرفتن آشکار معماری و شهرسازی معاصر کشورهای مسلمان از مهم‌ترین انگاره فرهنگی این کشورها یعنی آموزه‌های اسلام، بحث بر روی مفهوم و ویژگی‌های معماری اسلامی، در دانشکده‌های معماری و شهرسازی، به یک جریان در حال رشد مبدل گردیده است. خانه به‌عنوان مهم‌ترین عنصر متصل‌کننده سبک زندگی و معماری، نقشی کلیدی در این گسست داشته است. در ادبیات عامه و حتی در ادبیات آکادمیک، پیوندی ناگسستنی میان معماری سنتی کشورهای مسلمان و معماری اسلامی تصور می‌گردد که بر مبنای شناخت کلی افراد از دو موضوع اسلام و سنت معماری شکل گرفته است. اما برای اثبات یا رد این گزاره، دقت بالاتری نیاز است. بر این اساس، این پژوهش با هدف صحت‌سنجی این گزاره حداقل در خانه‌های نمونه مورد بررسی - که خانه‌های سنتی دوران قاجار و پهلوی شهر قم را شامل می‌شود - به انجام رسیده است.

برای استخراج شاخص‌های مسکن اسلامی، از اجماع متخصصان معماری معاصر که دغدغه پژوهشی آنان از دید نگارندگان این پژوهش در زمینه «معماری مسکن اسلامی»، احراز گردد، بهره‌گیری شد. به کارگیری پسوند «اسلامی» در عنوان یا محتوای کتب و مقالات این معماران معیار لازم و کافی برای ملحوظ گردیدن در این لیست قرار گرفت. بدین ترتیب چکیده نظرات دوازده معمار معاصر شامل محمدکریم پیرنیا (غلامحسین معماریان)، مهدی حمزه‌نژاد، محمد منان رئیس، مسعود ناری قمی، بسیم سلیم حکیم، علی محمد رنجبر کرمانی، عبدالحمید نقره‌کار، سپاهیک اوامر، کامبیز نوایی و حاجی قاسمی، هشام مرتضی، محمد نقی‌زاده و محمدرضا بمانیان در قالب شاخص‌های کلیدی ساخت مسکن اسلامی استخراج گردید. این شاخص‌ها با احتساب تعداد تکرار و یکدست شده در جدول دیگری مرتب گردید و شاخص‌های با تکرار در آثار بیش از نیمی از جامعه آماری اندیشمندان، برای تطبیق با خانه‌های قم انتخاب گردید. یازده شاخص با شرایط ذکر شده استخراج گردید که از این میان تنها هفت شاخص قابلیت ارزیابی با اطلاعات موجود را دارا بود. این شاخص‌ها بر چهارده خانه انتخابی تطبیق داده شد و خانه‌ها بر اساس میزان انطباق با معیارها نمره‌دهی شدند. بر این اساس، این خانه‌ها از مجموع ۹۸ مورد در ۸۲ مورد با شاخص‌ها (۸۳٫۶ درصد) مطابقت داشتند. خانه‌های آیت‌اله بروجردی، آیت‌اله حائری، رهبری، حلاج‌زاده، و سلامتی بیشترین، و خانه محمد زند کمترین مطابقت را با شاخص‌های مورد بررسی داشتند. بنابر پژوهش حاضر، خانه‌های سنتی قم را می‌توان در تا حد زیادی مطابق با نظرات معماران در خصوص شاخص‌های مسکن اسلامی تلقی نمود و تصور ذکر شده در ابتدای پژوهش را اثبات می‌کند.

واژه‌های کلیدی: مسکن اسلامی، خانه‌های سنتی قم، شاخص‌های مسکن اسلامی، رابطه معماری سنتی، و معماری اسلامی.

مقدمه

در سال‌های اخیر بحث بر روی مفهوم و ویژگی‌های معماری اسلامی، در دانشکده‌های معماری و شهرسازی به یک جریان در حال رشد مبدل گردیده است. ریشه این جریان را باید در فاصله گرفتن آشکار معماری و شهرسازی معاصر کشورهای مسلمان از مهم‌ترین انگاره فرهنگی این کشورها یعنی آموزه‌های اسلام جستجو نمود. این افتراق روزافزون که مهم‌ترین نمود آن را می‌توان در معماری مسکن یافت؛ نتیجه دنباله‌روی و عدم استقلال نظری و عملی این کشورها در حوزه معماری و شهرسازی است. از طرفی عده‌ای از مردم با قبول سبک زندگی غربی و برخی نیز علی‌رغم تحمل سختی‌های فراوان در زندگی با «عادت» کردن به این نوع از معماری، نیازی به اعتراض به دستپخت معماران نسل جدید نمی‌بینند. اما عده قابل توجهی از جامعه مسلمانان، خواستار بازگشت به سبک معماری سنتی - که در نظر آنها به سبک زندگی اسلامی مطابقت بسیار بیشتری داشت - هستند. تصور این همانی میان «معماری اسلامی» و «معماری سنتی»، امری است که حتی جامعه آکادمیک معماری را دچار سردرگمی نموده است و در غالب موارد هر آنچه تحت عنوان معماری اسلامی از آن یاد می‌شود؛ در واقع مروری از معماری دوران حکومت اسلام در ایران است. از طرف دیگر گفتمان غالب در حوزه‌های علمیه لزوماً هر آنچه در سنت رخ داده است؛ را معادل آموزه‌های اسلام نمی‌داند؛ و آن را مستلزم اثبات می‌داند.

این پژوهش به طور کلی به دنبال پاسخ این سؤال است که پیش‌فرض این همانی میان «معماری اسلامی» و «معماری سنتی» در معماری خانه (که بیشترین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری از سبک زندگی را در میان دیگر کاربری‌ها داراست)؛ تا چه حد صحیح است؟ و یا تا چه اندازه می‌توان معماری خانه‌های سنتی را اسلامی تلقی نمود؟

برای پاسخ به سؤال بالا باید کلیدواژه‌های سؤال تدقیق و کنترل شوند. اول اینکه سنت معماری در شهرهای مختلف و در دوره‌های مختلف متفاوت هستند. بازه زمانی و مکانی پژوهش حاضر به شکل ذیل محدود گردیده است. شهر قم

به عنوان یکی از شهرهایی که همواره زیست مؤمنانه در آن رعایت می‌گردیده و عناوینی همچون «سرزمین نجیبان»، «محل جمع شدن بندگان مؤمن خدا»، «حجت بلا»، «پناهگاه فرزندان حضرت فاطمه‌سلام اله علیها»، «سرزمین مقدس»، «درب بهشت»، سالم‌ترین شهرها در زمان قیام قائم»، «کوفه کوچک» (بی‌نام ۱۳۷۷) و... به این شهر نسبت داده شده است. بدیهی است سنت طولانی معماری در شهری با چنین ویژگی‌ها را می‌توان الگویی اسلامی برای دیگر شهرها تلقی نمود. دوره زمانی مورد بررسی، به ناچار خانه‌های دوره‌های قاجاریه و پهلوی نیز به عنوان محدوده زمانی خانه‌های مورد بررسی انتخاب گردیده‌اند. دلیل انتخاب این بازه زمانی، تخریب و عدم وجود خانه‌های دوره‌های دیگر با مختصات ذکر شده در سوال پژوهش است.

دوم اینکه شاخصه‌های معماری مسکن از دیدگاه اسلام چیست؟ در این پژوهش بیش از آنکه به دنبال تولید شاخص از دل آیات و روایات باشیم، تلاش گردید تا با بررسی آثار نگاشته شده در این موضوع توسط معماران معاصر و استخراج شاخص‌های مسکن اسلامی از جمیع آرای این محققین، این شاخص‌ها مسامحتاً شاخص‌های اسلامی مسکن در نظر گرفته شود و در نهایت خانه‌های مورد بررسی با این شاخص‌ها مورد ارزیابی واقع گردیدند. دلیل رجوع به این روش، وجود اختلافات و عدم وجود وفاق کامل میان برخی از نظرات است. بدین ترتیب شاخص‌هایی در خانه‌ها مورد بررسی واقع می‌گردند که دارای تکرار بیشتری در آرای این معماران باشند.

روش تحقیق

در پژوهش حاضر با رجوع به منابع کتابخانه‌ای و مقالات در پایگاه‌های اینترنتی اولاً به مرور و مطالعه آرای محققان در زمینه مسکن اسلامی پرداخته شد. سپس از دل این نظرات به روش کدگذاری^۱، شاخص‌های روشن ساخت مسکن اسلامی استخراج گردید. این شاخص‌ها به ترتیب تعداد تکرار در میان نظرات اندیشمندان، مرتب گردید و شاخص‌های با تکرار بیش از نیمی از جامعه آماری محققان، به عنوان شاخص‌های اصلی و کلیدی

جدول ۲. شاخص‌های استخراجی از نظریات اسپاهیچ اوامر
(مأخذ: اوامر ۱۳۹۶)

شاخص
وجود اتاق پذیرایی از مهمان (اتاق مهمان)
عدم ساخت خانه مشرف بر خانه دیگران و عدم اشراف دیگر خانه‌ها بر خانه (حریم بصری)
پرهیز از زیان و ضرر به همسایگان
تقسیم فضاها به عرصه عمومی، نیمه عمومی و خصوصی
رعایت زیبایی فارغ از تکبر و خودنمایی (پرهیز از تجمل)
استفاده از حیاط مرکزی
در نظر گرفتن اتاق عبادت (نه بزرگ و نه کوچک)
بهره‌گیری از فنون ساخت و سازه مستحکم (نیارش)
حفظ حریم خانواده در تمامی شئون (شنوایی، بویایی، حرکتی، روانی)
طراحی هشتی یا دالان پس از ورودی
(واسط فضایی برای دید و ایجاد حریم)
موقعیت آشپزخانه پشت به جهت باد غالب
(کنترل انتشار بوی آشپزخانه به داخل و همسایگان)
یاد خدا در خانه و در ساخت خانه
مسکن وسیع (و یا پرهیز از خانه کوچک)
جهتگیری بنا متناسب با اقلیم شهر
تأکید بر همسایه محور بودن بنا
خانه به سمت قبله
تأمین امنیت خانه
خانه به عنوان یک واحد نیمه‌مولد (نگهداری حیوانات تولیدگر)
قرارگیری اتاق مهمان نزدیک ورودی و دور از فضای خصوصی
عدم استفاده از مجسمه و نقاشی موجود زنده به صوت کامل
عدم بازداشتن هوا از همسایه
عدم جهت‌گیری توالی به سمت قبله
عدم همجواری پذیرایی با فضاهای خصوصی
تفکیک اتاق فرزندان بالغ و غیرهمجنس

احراز گردد. بر این اساس ۱۲ محقق معمار مسلمان اصلی به استثنای همکاران در تألیف پژوهش‌ها استخراج گردید که در ادامه به بررسی هریک اشاره خواهد شد.

• سپاهییک اوامر

سپاهییک یا اسپاهیچ اوامر^۳ اسلام‌پژوه بوسنیایی است. موضوعات مورد علاقه او به طور تخصصی در سه محور «مطالعات اسلامی»، «تاریخ و تمدن اسلامی» و «تاریخ، تئوری و فلسفه محیط‌های انسان ساخت اسلامی» قرار می‌گیرند. از جمله کتب او می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: پیامبر و شهرسازی مدینه (۲۰۰۵)؛ ریشه و اهمیت معماری مقابر در اسلام (۲۰۰۵)؛ ریشه‌ها و نقش حیاط مرکزی اسلامی (۲۰۰۷)؛ فلسفه تزئینات در معماری اسلامی (۲۰۰۹)؛ اسلام، معماری و برنامه‌ریزی شهری (۲۰۰۹)؛ اسلام و مسکن (۲۰۱۰).

- جدول شاخص‌های مسکن

اسپاهیچ اوامر، نظریات خود در زمینه مسکن را در کتابی تحت عنوان «مسکن و اسلام» به چاپ رسانیده است. وی بر این باور است که خانه نمونه کوچکی از فرهنگ و تمدن هر جامعه‌ای است و قدرت و استحکام بنیان خانواده و خانه به معنای استحکام جامعه خواهد بود.

کتاب پیش‌رو دارای سه فصل با عناوین «قرآن کریم و خانه (مسکن)»، «آموزه‌هایی از پیامبر گرامی اسلام حضرت محمد(ص) در خصوص خانه و مسکن»، و «مسلمانان و خانه‌های امروزی» می‌باشد. در جدول پیش‌رو - با توجه به مباحثی که به معیارهای ساخت اشاره می‌کند - شاخص‌های مسکن اسلامی از کتاب بدست آمده است.

جهان و مسلمان به کرات مورد ارجاع قرار می‌گیرد. مطالعات او در نمایش تأثیر فقه اسلامی در شکل‌گیری معماری و شهرسازی در جهان اسلام، در مهم‌ترین کتاب او یعنی «شهرهای عربی-اسلامی، اصول شهرسازی و ساختمانی» (۱۹۸۶) به چاپ رسیده است.

- جدول شاخص‌های مسکن بسیم سلیم حکیم در کتاب شهرهای عربی-اسلامی (۱۳۸۱)، تأثیر فقه اسلامی و همچنین نقش فقهها در ساخت شکل شهر را با استنادات مکتوب و منقول ثابت می‌کند. مطلبی که پیش از این در هیچیک از آثار اندیشمندان وجود نداشت و توسط برخی از صاحب‌نظران حتی انکار می‌شد. این انکار همچنان در جامعه دانشگاهی کشور ما نیز وجود دارد و عدم اعتقاد به توانمندی اسلام و قوانین فقهی در ساخت یک شهر، فرض بسیاری از اساتید دانشگاه است.

جدول ۳. شاخص‌های استخراجی از نظریات بسیم سلیم حکیم (مأخذ: حکیم ۱۳۸۱)

شاخص
رعایت زیبایی فارغ از تکبر و خودنمایی (پرهیز از تجمل)
پرهیز از زیان و ضرر به همسایگان
عدم ساخت خانه مشرف بر خانه دیگران و عدم اشراف دیگر خانه‌ها بر خانه (حریم بصری)
رعایت حق مالکیت و بهره‌برداری (پرهیز از مال غصبی در بنا)
استفاده از حیاط مرکزی
خانه به سمت قبله
رعایت پاکیزگی خانه و معابر مسکونی
عدم انسداد و تجاوز به معابر
عرض معابر ۷ کوبیت (دو شتر با بار کامل) (۳,۲۳ تا ۳,۵ متر)
رعایت حق شفعه
پیوستگی و نزدیکی خانه‌ها (ارتباط و وابستگی متقابل)
جاری نشدن ناودان و فاضلاب منازل به کوچه و خیابان
تأکید بر مسئولیت‌پذیری عمومی
عدم جواز ممانعت از استفاده مازاد آب توسط دیگران
جواز ساخت خانه بلند مگر در اشراف و آزار به همسایگان

عدم ساخت خانه اضافه بر نیاز
آشپزخانه مجزا از پذیرایی مهمانان (عدم اشراف پذیرایی به آشپزخانه)
خانه به عنوان محل تعلیم و تربیت
طراحی خانه به گونه‌ای که معلولان و سالمندان بتوانند از همه امکانات استفاده کنند
ساخت در راستای طبیعت و نه در مقابل آن
حفظ فضاهای داخلی خانه از دید همسایگان از طریق روبه رو نبودن درهای منازل
تزئین خانه با تم دینی
حفظ حریم آشپزخانه ضمن تعبیه بازشو برای نور و تهویه
خانه حداقل دارای دو سیستم گردش (سیرکولاسیون)
پرهیز از تجمل و زیاده‌روی در مبلمان اتاق خواب
وجود اتاق مطالعه در خانه (نزدیک اتاق عبادت)
طراحی اتاق خواب به شکلی که هنگام خواب رو به قبله باشند
درب ورودی بزرگ نباشد
تعبیه زنگ برای ورودی و سایر فضاهای منازل
تزئین ورودی با کتیبه (دعا یا آیه)
ساخت خانه توسط فرد مومن و با تقوا
تامین تمام فضاهای مورد نیاز خانواده
کارایی و بهبود مصرف انرژی در خانه (پایداری)
تامین نیاز تفریح و بازی‌های مشروع در خانه
عدم نگهداری سگ در خانه
تفکیک مهمانسرای خانم‌ها و آقایان
حداقل دو سرویس بهداشتی

• بسیم سلیم حکیم

بسیم سلیم حکیم، محقق و استاد دانشگاه تونس‌الاصیل ساکن آمریکا است. او را می‌توان یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین صاحب‌نظران در حوزه معماری و شهرسازی اسلامی در جهان معرفی نمود. بسیم حکیم، تألیفات کم‌شمار اما بسیار قابل توجه و با کیفیت به رشته تحریر درآورده است. آثار او در مقالات اندیشمندان

۰ محمدرضا بمانیان (و همکاران)

بمانیان یکی از پژوهشگران بسیار پرکار و پرتولید رشته معماری محسوب می‌شود. بیش از ۲۲۰ مقاله علمی پژوهشی و کنفرانسی و ۲۰ عنوان کتاب ناظر بر این امر است. علاقمندی وی در پژوهش عمدتاً بر چند محور حکمت هنر، معماری و شهرسازی اسلامی، نقد و تئوری معماری و شهرسازی، ساختمان‌های بلند، مدیریت شهری و مدیریت و فن ساختمان می‌چرخد.

در آثار وی، ۶ مورد به صورت مستقیم مستقیم در موضوع مسکن از دیدگاه اسلام است. این عناوین عبارتند از: مکان و مسکن در منظر اسلام (۱۳۸۸)؛ تبیین مکان‌یابی خانه در واحد همسایگی با تکیه بر آیات قرآن کریم (۱۳۹۱)؛ مسکن از دیدگاه منابع اسلامی (۱۳۷۳)؛ مسکن از دیدگاه قرآن کریم (۱۳۷۸)؛ کاربرد مهندسی ارزش در طراحی و اجرای پروژه‌های مسکن (تأملی در رابطه مهندسی ارزش در فرآیند طراحی و ساخت مسکن (۱۳۸۸)؛ عرصه‌های عمومی و خصوصی در خانه ایرانی (۱۳۹۰).

وی اندیشه‌های خود در زمینه مسکن را به صورت مدون در کتاب «مسکن ایرانی و سبک زندگی» (۱۳۹۶) و با همکاری مسلم زندی به رشته تحریر درآورد. بنابراین برای جلوگیری از تکرار مطالب، این کتاب مورد استناد در این بخش قرار خواهد گرفت.

جدول ۴. شاخص‌های استخراجی از نظریات محمدرضا بمانیان (مأخذ: بمانیان ۱۳۹۶)

طراحی هشتی یا دالان پس از ورودی
(واسط فضایی برای دید و ایجاد حریم)
انعطاف‌پذیری فضاهای خانه (فضاهای چندمنظوره)
مکانیابی توالت در فضای پوشیده
تأمین امنیت خانه
پرهیز از کار بیهوده
مسکن وسیع (و یا پرهیز از خانه کوچک)
قرارگیری اتاق مهمان نزدیک ورودی و دور از فضای خصوصی
یاد خدا در خانه و در ساخت خانه
طراحی سردر برای خانه (ورودی شاخص)
جهتگیری بنا متناسب با اقلیم شهر
خودبسندگی (مصالح بوم‌آورد)
ابعاد متناسب اجزا (مردم‌واری)
رعایت سلسله‌مراتب دسترسی و حریمیت در شهر
فراهم نمودن اسباب آرامش در خانه
ورود به اتاق از طریق راهروی جانبی (فضای میاندر)
پرهیز از هر نوع همجواری بین خانه‌ها و فضاهای عبوری و عمومی
انتظام مرکزی
زندگی چند نسل در یک خانه
میانه‌روی و اعتدال و پرهیز از اسراف
تعریف و تفکیک انواع قلمرو در پلان خانه
خانه به عنوان محل تعلیم و تربیت
قرارگیری پنجره کوچک در ارتفاع بالا (۲,۵ متر از سطح معبر)
قرارگیری پیرنشین و پاخوره در ورودی
دنجی و خلوت
هم‌آویی بدنه‌ها با هندسه فضاهای عبوری و راه‌ها و نهرها
نظم در طراحی
تقسیمات دلنشین نماها
بهره‌گیری از تزیینات زیبا و انتزاعی
ترکیب فضاهای باز، بسته و نیمه باز

شاخص
وجود اتاق پذیرایی از مهمان (اتاق مهمان)
عدم ساخت خانه مشرف بر خانه دیگران و عدم اشراف دیگر خانه‌ها بر خانه (حریم بصری)
تقسیم فضاهای به عرصه عمومی، نیمه‌عمومی و خصوصی
درون‌گرایی (پوشاندگی خانه)
بهره‌گیری از فنون ساخت و سازه مستحکم (نیارش)
استفاده از حیاط مرکزی
در نظر گرفتن اتاق عبادت (نه بزرگ و نه کوچک)
اصل محورگرایی

اسلام می‌داند و معتقد است خدمات دوجانبه‌ای میان ایرانیان و اسلام صورت گرفته است.

جدول ۵. شاخص‌های استخراجی از نظریات کریم پیرنیا (مأخذ: پیرنیا ۱۳۹۰؛ ۱۳۹۰؛ ۱۳۸۹)

شاخص
ابعاد متناسب اجزا (مردم‌واری)
بهره‌گیری از فنون ساخت و سازه مستحکم (نیارش)
خودبسندگی (مصالح بوم‌آورد)
درون‌گرایی (پوشاندگی خانه)
استفاده از حیاط مرکزی
پرهیز از زیان و ضرر به همسایگان
طراحی هشتی یا دالان پس از ورودی
(واسط فضایی برای دید و ایجاد حریم)
شکل‌گیری محله با اشتراکات فرهنگی
پرهیز از کار بی‌هوده
جهت‌گیری بنا متناسب با اقلیم شهر
طراحی سردر برای خانه (ورودی شاخص)
طراحی (میانسرا) با تناسبات طلایی
ورود به اتاق از طریق راهروی جانبی (فضای میاندر)
نورگیری از سقف
سادگی و خوانایی (پرهیز از تکلف)
استفاده از شیشه رنگی در بالای پنجره‌ها
نورگیری اتاق مهمان از ضلع طولی
ارتباط بصری بین اتاق و فضای باز
استفاده از گودال باغچه در میانسرا
بهره‌گیری از تناسب طلایی در طراحی اتاق مهمان
نشیمن و سفره خانه پهناور (به اندازه سفره خانواده)
اتاق خواب به اندازه یک یا دو بستر خواب
اتاق مهمان بزرگتر از اتاق خواب
نزدیکی آشپزخانه به اتاق مهمان
کنترل نور با استفاده از عناصر معماری

نصب پرده ضخیم
تعیبه سابات در معبر
استفاده از تصاویر درختان شبیه آنها در تزئینات خانه

محمد کریم پیرنیا (غلامحسین معماریان)

محمد کریم پیرنیا معمار سرشناس ایرانی است. برخی او را پدر معماری سنتی و پدر مرمت و احیای بناهای تاریخی ایران می‌دانند. مطالعات وی عمدتاً از طریق سفرهای شخصی و مصاحبه با مردم بومی صورت می‌گرفت به طوری که کشف مسجد فهرج - که اولین مسجد ایران نام گرفته است - در جریان یکی از همین سفرها صورت گرفته است (پیرنیا ۱۳۸۹، ۱۳۷۰). عمده خدمت پیرنیا به معماری ایران شامل سه مبحث اصلی است. یکی احیا و مطرح نمودن ادبیات و واژگان اصیل و رو به فراموشی استادکاری ایرانی، دوم سبک‌شناسی و طبقه‌بندی تاریخی معماری ایران و سوم ارائه اصول معماری سنتی ایران که احتمالاً برای اولین بار صورت می‌گرفت (سلطانزاده ۱۳۸۲). از وی هفت کتاب به یادگار مانده است:

راه و رباط (۱۳۵۲)؛ شیوه‌های معماری ایران (۱۳۸۱)؛ گنبد در معماری ایران (۱۳۷۰)؛ آشنایی با معماری اسلامی ایران (۱۳۷۱)، بخش معماری کتاب هنر دبیرستان‌ها (بی‌تا)، هندسه در معماری (۱۳۷۰)، و مهم‌ترین کتاب او که به همت غلامرضا معماریان به رشته تحریر درآمده کتاب سبک‌شناسی معماری ایرانی (۱۳۸۹).

- جدول شاخص‌های مسکن

پیرنیا در خصوص نسبت معماری ایران با اسلام نیز مطالبی بیان نموده است. در لابه‌لای سخنان او کمتر واژه معماری اسلامی یا معماری منسوب به اسلام دیده می‌شود. اما دسته‌بندی او از سبک‌های معماری ایران قبل و بعد از اسلام و برخی از نتیجه‌گیری‌های او از معماری صدراسلام علی‌الخصوص در زمینه مسجد، وی را وادار به بحث در حوزه معماری اسلامی کرده است. این بحث تا جایی پیش می‌رود که یکی از کتب او «آشنایی با معماری اسلامی ایران - ساختمان‌های درون شهری و برون شهری» نام می‌گیرد. نامگذاری این کتاب احتمالاً توسط معماریان صورت گرفته است؛ اما در تقریظ پیرنیا در ابتدای کتاب تلویحاً عنوان توسط او تأیید می‌گردد. لذا می‌توان نتیجه گرفت او معماری اسلامی را مترادف با معماری سنتی ایرانیان پس از

• مهدی حمزه‌نژاد (و همکاران)

مهدی حمزه‌نژاد از پژوهشگران جوان معاصر در حوزه معماری و شهرسازی اسلامی است. عمده مقالات وی با چهار گرایش اصلی معماری اسلامی، معماری طبیعت‌گرا و معماری بناهای فرهنگی و مسکونی است. وی را می‌توان یکی از همفکران و نزدیکان عبدالحمید نقره‌کار دانست و در مقالات متعددی با هم همکاری داشته‌اند. کتب او عبارتند از:

کتاب درسی «حکمت هنر اسلامی» (۱۳۹۱)؛ کتاب «درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی» (۱۳۸۱)؛ کتاب درسی «انسان، طبیعت، معماری» برای دانشجویان مقطع کارشناسی معماری (۱۳۹۵)؛ کتاب درسی «مبانی نظری معماری» برای دانشجویان مقطع کارشناسی معماری (۱۳۹۱)؛ کتاب تحقیق‌پذیری هویت اسلامی ایرانی در معماری و شهرسازی (۱۳۹۵)؛ مشارکت در کتاب تحلیل طرح جدید میدان امام حسین(ع) از منظر گره هویت‌پرداز آیینی- اجتماعی شهر (۱۳۹۵).

وی مقالات متعددی در زمینه مسکن از دیدگاه اسلام و ویژگی‌های مسکن مطلوب اسلامی تدوین نموده است. این مقالات عبارتند از:

شناخت و تحلیل مسائل طراحی محیط معماری و شهرسازی از منظر اسلامی (در گستره قرآن و روایات) (۱۳۹۲)؛ اصول مفهومی طراحی خانه براساس حکمت اسلامی (۱۳۹۱)؛ بازخوانی سازمان فضایی خانه بر اساس متون اسلامی به روش EBS و تطبیق آن با اولویتهای روابط فضایی از دیدگاه الکساندر و لنگ (۱۳۹۴)؛ شاخص‌های سبک زندگی اسلامی در طراحی مسکن (۱۳۹۴)؛ اصول طراحی خانه از منظر اسلامی و الگوهای کاربردی معاصر (۱۳۹۳)؛ مبانی اخلاقی و عرفانی خانه ایرانی (۱۳۹۰)؛ اصول طراحی خانه بر اساس الگوی خانه پیامبر (۱۳۸۹)؛ بررسی مبانی نظری خانه براساس فرهنگ اسلامی (۱۳۹۰)؛ خانه در فرهنگ ایرانی اسلامی (۱۳۹۲)؛ تبیین ابعاد حریم در روابط فضاهای داخلی مسکن ایرانی اسلامی (۱۳۹۴)؛ جایگاه ارزش‌های اسلامی در مبانی انعطاف‌پذیری خانه‌های معاصر (۱۳۹۵).

- جدول شاخص‌های مسکن

همانگونه که ذکر شد؛ فعالیت علمی حمزه‌نژاد در زمینه مسکن از دیدگاه اسلام، فقط در قالب مقالات او در این زمینه است. پس از دسته‌بندی مقالات بر اساس موضوع و اهمیت و همچنین بررسی فرایند استخراج شاخص‌های طراحانه بر اساس آیات و روایات، شاخص‌های مسکن اسلامی از دیدگاه حمزه‌نژاد در جدول ذیل تدوین شده است.

جدول ۶. شاخص‌های استخراجی از نظریات مهدی حمزه‌نژاد (مأخذ: مقالات عنوان شده)

شاخص
وجود اتاق پذیرایی از مهمان (اتاق مهمان)
عدم ساخت خانه مشرف بر خانه دیگران و عدم اشراف دیگر خانه‌ها بر خانه (حریم بصری)
تقسیم فضاها به عرصه عمومی، نیمه‌عمومی و خصوصی
رعایت زیبایی فارغ از تکبر و خودنمایی (پرهیز از تجمل)
حفظ حریم خانواده در تمامی شئون (شنوایی، بویایی، حرکتی، روانی)
رعایت حق مالکیت و بهره‌برداری (پرهیز از مال غصبی در بنا)
در نظر گرفتن اتاق عبادت (نه بزرگ و نه کوچک)
وجود سبزه و آب جاری در خانه
تفکیک و فاصله میان اتاق خواب والدین از اتاق کودکان
تأکید بر همسایه‌محور بودن بنا
زیبایی و زینت نمای خانه
عدم استفاده از مجسمه و نقاشی موجود زنده به صوت کامل
عدم بالابردن سقف بیش از ۷ یا ۸ ذراع
(در صورت بلندی بیشتر نگارش آیت‌الکرسی دور تا دور خانه)
عدم بروز تضاد اجتماعی و تمایز فقر و غنا در ظاهر
وحدت واحدهای مسکونی در حجم، ارتفاع، فرم، مواد و مصالح و رنگ
ارتباط مناسب با آسمان و امکان رویت آن

• علی محمد رنجبر کرمانی

علی محمد رنجبر کرمانی معمار و پژوهشگر در زمینه‌ی معماری سنتی ایران است. از رنجبر تاکنون ۵ کتاب به چاپ رسیده است که عمده موضوعات این کتب را معماری ایرانی و اسلامی تشکیل می‌دهند. در نگارش و تدوین این کتاب‌ها، کتب مرجعی همچون کتاب‌های منتشر شده از پیرنیا نقش مهمی داشته است. عناوین کتاب‌های او عبارتند از:

«فرهنگ مهرازی (معماری) ایران» (۱۳۸۲) با همکاری بیژن رفیعی و ندا رفیع‌زاده؛ کتاب «سبک‌شناسی معماری ایران» (۱۳۷۹) با همکاری غلامحسین معماریان؛ کتاب «معماری ایرانی» (۱۳۸۷) با همکاری غلامحسین معماریان؛ کتاب «معماری مسجد» (۱۳۸۷)؛ کتاب «درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی» (۱۳۸۸).

در مقالات وی نیز علاقه او به مطالعات معماری اسلامی و مسکن اسلامی دیده می‌شوند. مقالات «روش پژوهش در حوزه مبانی نظری معماری در پرتو بینش اسلامی» (۱۳۸۸)؛ «روش سامانه‌ای در طراحی معماری در پرتو بینش اسلامی» (۱۳۹۰)؛ «Privacy of House In Islamic Culture: a comparative study of pattern of privacy in houses in Kerman» (۲۰۱۱)؛ «خانه‌های جهان اسلام» (چاپ نشده)، «مقایسه الگوی حریم در ساماندهی فضایی خانه» (چاپ نشده) از این دست هستند. دیگر منبع آرای رنجبر کرمانی درس گفتارهای او در درس معماری اسلامی است که به صورت مستقیم توسط نگارندگان مکتوب و دسته‌بندی گردیده است.

جدول ۷. شاخص‌های استخراجی از نظریات علی محمد رنجبر کرمانی (مأخذ: نقره‌کار و همکاران ۱۳۸۷؛ رنجبر کرمانی ۱۳۹۲)

شاخص
درون‌گرایی (پوشاندگی خانه)
اصل محورگرایی
وجود سلسله‌مراتب فضایی
تباین (ناهمسازی) فضاها
سیر کثرت به وحدت
اولویت طراحی فضا نسبت به کالبد
توجه به سیر از ظاهر به باطن در طراحی خانه
استقلال فضاها در خانه

• هشام مرتضی

هشام مرتضی استاد دانشگاه، نویسنده و پژوهشگر معماری و برنامه‌ریزی شهری مشهور عرب است و کتاب اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام، مهم‌ترین اثر وی به شمار می‌رود.

– جدول شاخص‌های مسکن

مرتضی مطالب و نظرات خود را در ۴ سرفصل اصلی تعریف می‌کند.

شاخص‌های مستخرج از آرای او عبارتند از:

جدول ۸. شاخص‌های استخراجی از نظریات هشام مرتضی (مأخذ: مرتضی ۱۳۹۳)

شاخص
قرارگیری اتاق مهمان نزدیک ورودی و دور از فضای خصوصی
شکل‌گیری محله با اشتراکات فرهنگی
انعطاف‌پذیری فضاهای خانه (فضاهای چندمنظوره)
ابعاد متناسب اجزا (مردم‌واری)
دسترسی مسکن به خدمات عمومی و روزمره شهر (مدرسه، مسجد، کتابخانه)
رعایت سلسله‌مراتب دسترسی و حریمیت در شهر
زندگی چند نسل در یک خانه
پیوستگی و نزدیکی خانه‌ها (ارتباط و وابستگی متقابل)
دوری صنایع سنگین و آلودگی از محلات
عرض معابر ۷ کویت (دو شتر بار کامل) (۳٫۲۳ تا ۳٫۵ متر)
عدم بازداشتن هوا از همسایه
عدم انسداد و تجاوز به معابر
رعایت پاکیزگی خانه و معابر مسکونی
حفظ فضاهای داخلی خانه از دید همسایگان از طریق روبه‌رو نبودن درهای منازل
عدم استفاده از مصالح گران در نما
عدم جواز به تغییر کاربری خانه
عدم نگهداری از حیوان در جلوی خانه
عدم کاشت گیاه در جلوی خانه
تقسیم پلان به سه بخش مردان، زنان و پذیرایی
دیوارچینی لبه بام (حداقل یک ذراع)

الگوی مسکن آپارتمانی با استناد به آموزه‌های اسلامی (۱۳۹۴)؛ تحلیلی میان رشته‌ای بر مسکن آپارتمانی با تأکید بر متون دینی (۱۳۹۴).

از وی تا کنون سه کتاب نیز به چاپ رسیده است: کتاب «حکمت هنر اسلامی» (۱۳۹۲) در همکاری با نقره‌کار، کتاب «از معنا تا معناپردازی در معماری اسلامی» (۱۳۹۵) و مهم‌ترین و جدیدترین کتاب او «معماری و شهرسازی مطابق با سبک زندگی اسلامی؛ از تشریح وضع مطلوب تا تحلیل وضع موجود» (۱۳۹۷).

جدول شاخص‌های مسکن

رئییسی خود کتاب آخر را چکیده تمامی مقالات و تلاش‌های هفت ساله خود در مطالعات معماری اسلامی می‌داند. او در این کتاب هم در شهرسازی و هم در معماری علاوه بر نقد وضع موجود به تبیین وضع مطلوب از دیدگاه خود پرداخته است. این کتاب به گونه‌ای دسته‌بندی شده و تکمیل شده تمامی مطالب و مقالات رئییسی از ابتدای فعالیت‌های پژوهشی اوست. بنابراین برای شرح دیدگاه‌های رئییسی تنها به مطالب این کتاب استناد خواهد شد.

جدول ۹. شاخص‌های استخراجی از نظریات محمد منان رئییسی (مأخذ: رئییسی ۱۳۹۷)

شاخص
وجود اتاق پذیرایی از مهمان (اتاق مهمان)
تقسیم فضاها به عرصه عمومی، نیمه‌عمومی و خصوصی
درونگرایی (پوشاندگی خانه)
تفکیک و فاصله میان اتاق خواب والدین از اتاق کودکان
مکانیابی توالی در فضای پوشیده
موقعیت آشپزخانه پشت به جهت باد غالب (کنترل انتشار بوی آشپزخانه به داخل و همسایگان)
مجاورت حمام با فضاهای خصوصی
آشپزخانه مجزا از پذیرایی مهمانان (عدم اشراف پذیرایی به آشپزخانه)
عدم همجواری پذیرایی با فضاهای خصوصی
عدم جهت‌گیری توالی به سمت قبله

استفاده از مصالح طبیعی در ساخت خانه
عایق بودن دیوارها برای تأمین آسایش و آرامش صوتی
(به ویژه برای اتاق والدین)
عدم مداخله حکومت در ساخت خانه
بافت متراکم و ارگانیک
پرهیز از مبلمان و وسایل اضافی در خانه
عرض کم معابر بین خانه‌ها
بام‌های به هم پیوسته
طراحی اتاق روی معبر
تأثیرگذاری فقها در معماری و ساخت شهر

• محمد منان رئییسی

محمد منان رئییسی معمار و پژوهشگر در زمینه‌ی معماری اسلامی است. وی از شاگردان نقره‌کار است و منظومه فکری او را می‌توان متأثر از افکار نقره‌کار تلقی نمود. رئییسی ارتباط خوبی با حوزه علمیه و مباحث فقهی نیز دارد و در لیست پژوهش‌های وی، عناوین فقهی نیز به چشم می‌خورد.

رئییسی مقالات متعددی را به رشته تحریر درآورده است که اکثر قریب به اتفاق این آثار با موضوع معماری و شهرسازی اسلامی و به طور کلی نسبت آموزه‌های اسلام با معماری و شهرسازی هستند. از میان ۳۹ مقاله او، ۸ مقاله به صورت مستقیم با موضوع مسکن اسلامی نگاشته شده‌اند. این مقالات عبارتند از:

تحلیل مکان یابی ریزفضاهای مسکن معاصر ایرانی با استناد به متون دینی (۱۳۹۶)؛ تبیین رنگ‌های متناسب با ریزفضاهای مسکونی بر پایه آموزه‌های اسلامی (۱۳۹۶)؛ تحلیلی فقهی بر عدم مطلوبیت توسعه عمودی ابنیه مسکونی در شهر اسلامی (۱۳۹۶)؛ جستاری میان‌رشته‌ای در اصول طراحی اتاق خواب با استناد به آموزه‌های نقلی مکتب اسلام (۱۳۹۵)؛ تحلیل نشانه‌شناختی سامانه مسکن ایرانی بر پایه ارتباط لایه‌های متن-مسکن (۱۳۹۰)؛ تحلیلی قرآنی بر ارجحیت الگوهای درونگرا در معماری ابنیه مسکونی (در نوبت انتشار؛ پذیرش در ۱۳۹۶)؛ آسیب‌شناسی

اسلام و معماری، طراحی مبتنی بر رفتار، مسأله‌شناسی و روش‌شناسی در معماری و در نهایت آموزش تکنسین‌های معماری (فنی حرفه‌ای) است.

کتاب او با عنوان «پارادایم‌های مسأله در معماری: رویکردی نوین به برنامه‌دهی فرهنگ‌گرا و کاربرمحور در معماری» (۱۳۹۴) به چاپ رسیده است. او سه کتاب چاپ نشده نیز دارد که از جمله آنها می‌توان به کتاب «بازنگری در رابطه اسلام و معماری: چند بررسی بنیادی» اشاره نمود.

مهم‌ترین مقالات او که به مسأله مسکن اشاره مستقیم و یا در سرفصلی از آن به موضوع مسکن و ویژگی‌های آن از دیدگاه اسلام پرداخته است؛ عبارتند از:

مطالعه‌ای معناشناختی در باب مفهوم درونگرایی در شهر اسلامی (۱۳۸۹)؛ تقدس فراگیر فضا در اسلام: نگاه تکلیف‌گرا (۱۳۹۱)؛ مهمان در خانه: یک بررسی تطبیقی میان ایران و غرب در آستانه دوران مدرن (نمونه موردی: مسکن دوره قاجاری تبریز) (۱۳۹۳)؛ الگوواره دانش روانشناسی محیط در تعامل با اندیشه اسلامی (۱۳۹۴)؛ آشپزخانه مدرن و مفهوم اجتماعی فرهنگی آن در زندگی خانوادگی قشر مذهبی ایران: نمونه موردی شهر قم (۱۳۹۳)؛ رفتار تولیدی در خانه (مطالعه موردی: تولید در خانه در قشر مذهبی شهر قم (۱۳۹۵)؛ مکانمندی ذهنیت فرزندان از نقش پدری در خانه (۱۳۹۵)؛ روش‌شناسی منابع پژوهش در مورد رابطه معماری مسکونی و اسلام (۱۳۹۵)؛ بررسی رابطه مسکن اسلامی و تولید، نمونه موردی شهر قم (۱۳۹۲)؛ نظریه معماری اسلامی یا نظریه اسلامی معماری: نقدی بر اصالت اسلامی رویکردهای نظری و عملی در دوران (۱۳۹۲)؛ بررسی امکان‌پذیری ساخت نظریه معماری منطبق با تعلیمات رفتاری اسلام بر پایه منابع اصلی سنت اسلامی (۱۳۹۲)؛ جزوه‌های درس سیر تحول معماری مسکونی ایران (بخش خانه و فرهنگ اسلامی) (منتشر نشده).

– جدول شاخص‌های مسکن
از مجموع آثار ناری قمی می‌توان شاخص‌های ذیل را برای مسکن مطلوب اسلامی برشمرد.

حداقل دو اتاق خواب
عدم قرارگیری آشپزخانه نزدیک در ورودی
استفاده از رنگ‌های آرامش بخش در تزئینات خانه
عدم استفاده از رنگ مشکی در خانه
استفاده از رنگ سفید در همه فضاهای خانه به خصوص حمام و توالت
استفاده از رنگ سبز در نشیمن و پذیرایی و نمای بیرونی
عدم همجواری ورودی با فضاهای خصوصی
مکانیابی توالت در فضای باز
عدم نورگیری و تهویه اتاق خواب از جبهه معبر
طراحی سه یا چهار بخشی حمام (آماده‌گاه - تانی - استحمام)
پرهیز از استفاده از رنگ قرمز در خانه و نما
جهتگیری شمالی - جنوبی اتاق خواب
استفاده از رنگ آبی در اتاق خواب
استفاده از رنگ زرد در پذیرایی، اتاق کار و اتاق مطالعه
جزئیات ۴ اتاق حمام: ۱. لوله‌کشی آب گرم و آشامیدنی در اتاق سوم حمام، ۲. ایجاد سیستم گرمایشی در اتاق سوم حمام، ۳. آبرسانی آب سرد در اتاق سوم حمام، ۴. نساختن سکوی قابل تکیه دادن در اتاق چهارم حمام
عدم جهتگیری توالت در جهت باد
تفکیک فضای سرویس بهداشتی و حمام
عدم همجواری اتاق خواب با معبر

• مسعود ناری قمی

مسعود ناری قمی یکی از پژوهشگران جوان حوزه معماری اسلامی است که آثار او از کیفیت علمی بالایی برخوردار است. یکی از مهم‌ترین دلایل کیفیت بالای مطالب او، تسلط وی به عربی، انگلیسی و آلمانی، و آشنایی او با منابع اصلی علی‌الخصوص متون عربی است که موضوع این پژوهش است. بنابراین آشنایی و ارجاعات او به این منابع دست اول، دقت و تازگی آثار او را بالا برده است. از او چندین مقاله و یک کتاب تاکنون (۱۳۹۷) به چاپ رسیده است. علایق پژوهشی اصلی او شامل رابطه

جدول ۱۰. شاخص‌های استخراجی از نظریات مسعود ناری قمی
(مأخذ: مجموع مقالات ذکر شده)

شاخص
وجود اتاق پذیرایی از مهمان (اتاق مهمان)
تقسیم فضاها به عرصه عمومی، نیمه‌عمومی و خصوصی
پرهیز از زیان و ضرر به همسایگان
رعایت زیبایی فارغ از تکبر و خودنمایی (پرهیز از تجمل)
در نظر گرفتن اتاق عبادت (نه بزرگ و نه کوچک)
تفکیک و فاصله میان اتاق خواب والدین از اتاق کودکان
مجاورت حمام با فضاهای خصوصی
زیبایی و زینت نمای خانه
خانه به‌عنوان یک واحد نیمه‌مولد (نگهداری حیوانات تولیدگر)
ایجاد فضای کار خانم در خانه
تفکیک اتاق فرزندان بالغ و غیرهمجنس
ایجاد فضای نگهداری حیوانات
تعبیه بازشویی کوچک رو به معبر (نه شفافیت کامل نه صلیبیت کامل)
در نظر گرفتن فضایی برای پدر و مادر بزرگ در خانه
دلپسند و دل‌پذیر بودن خانه برای اهالی آن
عدم طراحی و سکونت در مجتمع‌های مسکونی با مقیاس بزرگ و تبدیل آن به کلانشهر
تعبیه فضایی برای ذخیره مواد غذایی خانواده (کمتر از یکسال)
توصیه به تغییر پوشش در فصول مختلف در اولویت نسبت به تغییر موقعیت خانه برای تأمین آسایش
طراحی فضاها با رویکرد حفظ طهارت زمین و امکان استفاده از آن

• عبدالحمید نقره‌کار (و همکاران)

عبدالحمید نقره‌کار، معمار، اندیشمند و نظریه‌پرداز ایرانی است که پس از انقلاب به تدریس معماری در دانشگاه‌ها پرداخته است. او را می‌توان یکی از پرکارترین و کلیدی‌ترین اندیشمندان دانشگاهی حوزه معماری و شهرسازی اسلامی

معرفی نمود. نقره‌کار صاحب سه نظریه تأیید شده توسط هیات حمایت از کرسی‌های نظریه‌پردازی با عناوین «خانه کعبه، الهام‌بخش در طراحی نیایشگاه مطلوب اسلامی» (۱۳۹۵)؛ «نظریه تعامل انسان با ایده‌های فضایی-هندسی مناسب برای هر یک از ابزار و شیوه‌های ادراک انسان در معماری» (۱۳۹۱)؛ و «نظریه سلام» (۱۳۹۶) می‌باشد.

از نقره‌کار آثار مکتوب اعم از کتب، مقالات و طرح‌های پژوهشی و همچنین آثار معماری بسیاری بر جای مانده است. طراحی مساجد متعدد در تهران و مجموعه‌های مسکونی و فرهنگی نیز در رزومه او به چشم می‌خورد. کتب او عمدتاً با موضوع حکمت و هویت اسلامی در معماری و شهرسازی نگاشته شده‌اند. این کتب عبارتند از: انسان، طبیعت، معماری (۱۳۹۶)؛ برداشتی از حکمت اسلامی در هنر و معماری (۱۳۹۴)؛ مجموعه مقالات از حکمت اسلامی در فرآیندهای هنری و معماری (۱۳۹۶)؛ مبانی نظری معماری (۱۳۸۹)؛ تبیین معماری و شهرسازی مبتنی بر هویت اسلامی- ایرانی (۱۳۹۷)؛ درآمدی بر هویت اسلامی در معماری (۱۳۸۷) با تجدید چاپ و اصلاح در چاپ‌های بعدی).

مقالات او عمدتاً در موضوعات مبانی نظری معماری، معماری اسلامی، هویت اسلامی در معماری، تحقق‌پذیری معماری اسلامی، حکمت اسلامی و آرایه‌ها و هندسه و نمادهای اسلامی در معماری است. او چند مقاله اختصاصاً در خصوص مسکن اسلامی نگاشته است که عبارتند از: آسیب‌شناسی سامانه مسکن ایرانی بر پایه تحلیل نشانه‌شناختی لایه‌های متن مسکن (۱۳۸۸)؛ تحلیل نشانه‌شناختی، سامانه مسکن ایرانی بر پایه قرائت لایه‌های متن (۱۳۹۰)؛ آرامش در دیدگاه اسلامی و تجلی آن در خانه‌های ایرانی (بی‌تا)؛ تأثیر فرهنگ اسلامی بر معماری خانه‌ها و محلات مسلمانان (۱۳۷۹).

– جدول شاخص‌های مسکن

از میان کتب ذکر شده در بخش قبل، با نگاهی به سرفصل‌های کتاب «درآمد بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی»، این کتاب را می‌توان جامع نظرات نقره‌کار

(در صورت بلندی بیشتر نگارش آیت الکرسی دور تا دور خانه)
ایجاد فضای کار خانم در خانه
توجه به همسایه خوب در انتخاب خانه
بهره‌گیری از نور و جریان تهویه مناسب و دفع بوهای نامطلوب
استفاده از فضاهای نیمه‌باز نظیر ایوان و مقعد
پرهیز از زیان و ضرر به همسایگان

• محمد نقی زاده

محمد نقی زاده، یکی از مشهورترین اندیشمندان حوزه معماری و شهرسازی اسلامی است. از نقی‌زاده تا کنون آثار بسیاری در زمینه معماری و شهرسازی اسلامی بر جای مانده است. او به لحاظ فکری خود را وامدار سید حسین نصر می‌داند بنابراین آثار و اندیشه او را میتوان متأثر از سنت‌گرایان دانست. مهم‌ترین کتب او عبارتند از: جایگاه طبیعت و محیط زیست در فرهنگ و شهرهای ایرانی (۱۳۸۷)؛ شهرسازی و معماری اسلامی (۱۳۸۷)؛ مبانی هنر دینی در فرهنگ اسلامی (مبانی نظری، نظام فکری، تجلیات و عینیات) (۱۳۸۸)؛ معماری و شهرسازی اسلامی (مبانی نظری) (۱۳۸۵)؛ ادراک زیبایی و هویت شهر (در پرتو تفکر اسلامی) (۱۳۸۶)؛ شهر آرمانی اسلام یا فضای حیات طیبه: بایسته‌های تحقق شهر اسلامی بر مبنای نصوص دینی (۱۳۹۰)؛ مبادی شهر اسلامی (۱۳۹۱)؛ اصول طراحی و برنامه‌ریزی شهر عقل‌مدار (۱۳۹۳)؛ شهر زیبا (مبانی، عوامل، معیارها) (۱۳۹۳)؛ شهر اسلامی از اندیشه تا ظهور (۱۳۹۶).

در میان مقالات او نیز عناوین مرتبط با موضوع مسکن اسلامی عبارتند از:

مسکن اسلامی (مبانی نظری تا جلوه‌های عینی در گذشته و حال) (۱۳۹۲)؛ تأملی در شناخت مبانی مسکن اسلامی ایرانی (۱۳۹۱)؛ مدیریت مؤلفه‌های اجتماعی و انسانی در مسکن مطلوب اسلامی (۱۳۹۵)؛ مسکن مبانی نظری تا جلوه‌های عینی (۱۳۹۲).

- جدول شاخص‌های مسکن

و نسخه گردآوری و دسته‌بندی شده آثار و جزوات او دانست. بنابراین شرح دیدگاه‌های وی در خصوص مسکن اسلامی در همین کتاب پیگیری و گزارش خواهد شد.

جدول ۱۱. شاخص‌های استخراجی از نظریات عبدالحمید نقره‌کار (مأخذ: نقره‌کار ۱۳۸۷)

شاخص
وجود اتاق پذیرایی از مهمان (اتاق مهمان)
تقسیم فضاها به عرصه عمومی، نیمه‌عمومی و خصوصی
عدم ساخت خانه مشرف بر خانه دیگران و عدم اشراف دیگر خانه‌ها بر خانه (حریم بصری)
رعایت زیبایی فارغ از تکبر و خودنمایی (پرهیز از تجمل)
بهره‌گیری از فنون ساخت و سازه مستحکم (نیارش)
رعایت حق مالکیت و بهره‌برداری (پرهیز از مال غصبی در بنا)
حفظ حریم خانواده در تمامی شئون (شنوایی، بویایی، حرکتی، روانی)
در نظر گرفتن اتاق عبادت (نه بزرگ و نه کوچک)
طراحی سردر برای خانه (ورودی شاخص)
پرهیز از کار بیهوده
وجود سبزه و آب جاری در خانه
اصل محورگرایی
دسترسی مسکن به خدمات عمومی و روزمره شهر (مدرسه، مسجد، کتابخانه)
خانه به عنوان یک واحد نیمه‌مولد (نگهداری حیوانات تولیدگر)
مجاورت حمام با فضاهای خصوصی
مکانیابی توالت در فضای پوشیده
زیبایی و زینت نمای خانه
پرهیز از هر نوع همجواری بین خانه‌ها و فضاهای عبوری و عمومی
سیر کثرت به وحدت
دارا بودن آب و هوای مناسب
ایجاد فضای نگهداری حیوانات
عدم بالابردن سقف بیش از ۷ یا ۸ ذراع

جدول ۱۲. شاخص‌های استخراجی از نظریات محمد نقی زاده
(مأخذ: نقی‌زاده ۱۳۹۱؛ ۱۳۹۵؛ ۱۳۹۶)

میان‌روی و اعتدال و پرهیز از اسراف
تعریف و تفکیک انواع قلمرو در پلان خانه
ساخت در راستای طبیعت و نه در مقابل آن
طراحی خانه به گونه‌ای که معلولان و سالمندان بتوانند از همه امکانات استفاده کنند
دوری صنایع سنگین و آلودگی از محلات
دارا بودن آب و هوای مناسب
رعایت عدل و اعتدال
عدم ساخت مسکن توسط سرمایه داران
استفاده از الگوهای تاریخی و باهویت
پرهیز از فردگرایی
عدم اختلاط فضاهای بهداشتی با فضای زندگی
تسهیل سبک زندگی ایرانی-اسلامی
بادگیر بودن محله سکونت
قرارگیری درب ورودی در جنوب
عدم جهت‌گیری شرقی-غربی خانه
تأمین رفاه
عدم تقلید از الگوهای غربی
رعایت تناسب بلندی ساختمان با مساحت زمین و حیاط
رعایت تقوا
ارتباط با طبیعت از طریق تلفیق فضاهای باز و سرپوشیده

شاخص
وجود اتاق پذیرایی از مهمان (اتاق مهمان)
پرهیز از زیان و ضرر به همسایگان
رعایت زیبایی فارغ از تکبر و خودنمایی (پرهیز از تجمل)
تقسیم فضاها به عرصه عمومی، نیمه‌عمومی و خصوصی
عدم ساخت خانه مشرف بر خانه دیگران و عدم اشراف دیگر خانه‌ها بر خانه (حریم بصری)
درون‌گرایی (پوشاندگی خانه)
بهره‌گیری از فنون ساخت و سازه مستحکم (نیارش)
رعایت حق مالکیت و بهره‌برداری (پرهیز از مال غصبی در بنا)
وجود سبزه و آب جاری در خانه
تفکیک و فاصله میان اتاق خواب والدین از اتاق کودکان
خودبستگی (مصالح بوم‌آورد)
تأمین امنیت خانه
دسترسی مسکن به خدمات عمومی و روزمره شهر
(مدرسه، مسجد، کتابخانه)
وجود سلسله‌مراتب فضایی
انعطاف‌پذیری فضاهای خانه (فضاهای چندمنظوره)
شکل‌گیری محله با اشتراکات فرهنگی
رعایت سلسله‌مراتب دسترسی و محرمانگی در شهر
موقعیت آشیخ‌خانه پشت به جهت باد غالب
(کنترل انتشار بوی آشیخ‌خانه به داخل و همسایگان)
تأکید بر همسایه محور بودن بنا
یاد خدا در خانه و در ساخت خانه
مسکن وسیع (و یا پرهیز از خانه کوچک)
عدم ساخت خانه اضافه بر نیاز
رعایت حق شفعه
فراهم نمودن اسباب آرامش در خانه
خانه دارای دو بخش بیرونی و اندرونی

• کامبیز نوایی و کامبیز حاجی‌قاسمی

نوایی و حاجی‌قاسمی مدت زمان طولانی از دوره فعالیت حرفه‌ای خود را در معیت یکدیگر سپری کرده‌اند. همراهی‌ای که از دوران دانشجویی آغاز شده، به تولید کتاب خشت و خیال منجر گردیده و تا کنون در قالب عضویت در هیأت علمی دانشگاه شهید بهشتی ادامه یافته است. کتاب خشت و خیال اثر مشترک این دو برای اتمام دوره مهندسی معماری بود. کتابی که با زبانی شاعرانه به تجلیل و توصیف معماری سنتی ایران در دوره اسلامی می‌پردازد. - جدول شاخص‌های مسکن با توجه به اینکه کتاب خشت و خیال اصلی‌ترین تألیف این

رعایت حق شفعه
فراهم نمودن اسباب آرامش در خانه
خانه دارای دو بخش بیرونی و اندرونی

جمع‌بندی شاخص‌های مسکن اسلامی

پس از مطالعه تألیفات معماران و استخراج شاخص‌های مسکن اسلامی از دیدگاه هر یک، در مجموع ۳۲۱ شاخص توسط معماران عنوان شد که پس از حذف موارد مشابه، ۱۸۵ معیار برای مسکن اسلامی احصا گردید. در گام بعد معیارها بر اساس میزان تکرار در میان نظرات معماران لیست شده و بیشترین تکرار یک معیار هشت و کمترین آن یک مرتبه بوده است. در این پژوهش شاخص‌های با اجماع آرا یعنی بیش از نیمی از جامعه آماری محققان بر آن اتفاق داشته‌اند، برای بررسی و تطبیق با خانه‌های قم انتخاب گردیدند.

به دلیل تعداد کم (۶ مورد) شاخص‌های با حد نصاب شش تکرار، شاخص‌های با ۵ بار تکرار نیز با اغماض به لیست فوق اضافه گردید و تعداد شاخص‌های مورد بررسی را به یازده مورد رساند. این شاخص‌ها عبارتند از:

جدول ۱۴. جمع‌بندی شاخص‌ها بر اساس تعداد تکرار

تعداد تکرار	شاخص‌های تکرار شده
۸	وجود اتاق پذیرایی از مهمان (اتاق مهمان)
۷	تقسیم فضاها به عرصه عمومی، نیمه عمومی و خصوصی
۷	رعایت زیبایی فارغ از تکبر و خودنمایی (پرهیز از تجمل)
۷	پرهیز از زیان و ضرر به همسایگان
۷	عدم ساخت خانه مشرف بر خانه دیگران و عدم اشراف دیگر خانه‌ها بر خانه (حریم بصری)
۶	درونگرایی (پوشاندگی خانه)
۵	حفظ حریم خانواده در تمامی شئون (شنوایی، بویایی، حرکتی، روانی)

دو نویسنده است و سایر مقالات هر دو خلاصه یا چکیده‌ای از این کتاب است؛ لذا منبع شاخص‌های استخراجی همین کتاب است.

جدول ۱۳. شاخص‌های استخراجی از نظریات کامبیز نوایی و کامبیز حاجی قاسمی (مأخذ: نوایی و حاجی قاسمی ۱۳۹۰)

شاخص
درونگرایی (پوشاندگی خانه)
استفاده از حیاط مرکزی
حفظ حریم خانواده در تمامی شئون (شنوایی، بویایی، حرکتی، روانی)
طراحی هشتی یا دالان پس از ورودی
(واسط فضایی برای دید و ایجاد حریم)
وجود سبزه و آب جاری در خانه
اصل محورگرایی
وجود سلسله مراتب فضایی
خانه به سمت قبله
طراحی (میانسرا) با تناسبات طلایی
خانه دارای دو بخش بیرونی و اندرونی
انتظام مرکزی
تباین (ناهمسازی) فضاها
نورگیری از حیاط
بهره‌گیری از خط در معماری
خلوص و کمال اشکال
محورهای متقاطع و چهارگانه
تقسیم‌بندی فرد در جداره‌ها
تقارن در عین عدم تقارن
تکرار (تمایز در تکرار)
همخوانی شکل و ماده
نقش پردازی
بهره‌گیری محدود از رنگ (استفاده بیشتر از آبی)
تقارن

(بیرونی) باشد.

با توجه به شاخصه‌های اتاق مهمان، خانه‌های مورد مطالعه بررسی شدند و در سه دسته تقسیم شدند. یک، خانه‌هایی که به طور مشخص دارای اتاقی با شرایط ذکر شده هستند (۸ خانه). دو، خانه‌هایی که فضایی با ورودی نزدیک به هشتی را دارا هستند؛ اما لزوماً نمی‌توان آن فضا را اتاق مهمان دانست (۲ خانه)؛ بنابراین این خانه‌ها نیمی از امتیاز را در این شاخص می‌گیرند. سه، خانه‌هایی که فاقد فضایی با شرایط عنوان شده هستند (۲ خانه).

جدول ۱۵. تطبیق شاخص اتاق مهمان با خانه‌ها (مأخذ: نگارندگان)

شاخص وجود اتاق پذیرایی از مهمان (اتاق مهمان)						
لاجوردی	یزدان پناه	حاتری	ساده بروجردی	باقر روحانی	توکلی	شاکری
مسلمانی	رهبری	علیقلی زلد	محمد زلد	آقای شیرازی	حلاج زاده	مهدی زاده

• تقسیم فضاها به عرصه عمومی، نیمه عمومی و خصوصی

این شاخص با تکرار ۷ مورد، از شاخص‌های پراهمیت مورد بررسی است. این شاخص به معنای عرصه‌بندی حریمیت در خانه است. فضای عمومی به فضایی اطلاق می‌شود که ورود به آن برای همه افراد آزاد است؛ و ورود حتی فردی غریبه به آسایش و حریم خانواده آسیب نمی‌زند. معمولاً تنها هشتی و پیشخوان خانه‌ها، را می‌توان عمومی تلقی نمود. فضای نیمه عمومی نیز فضاهایی هستند که محلی برای پذیرایی از مهمانان و همسایگان و حتی برگزاری جلسات کاری و غیر آن است. این فضا، معمولاً وارد حریم خصوصی نمی‌شود؛ و حریم بصری آن را مخدوش نمی‌سازد؛ ولی به لحاظ کالبدی، داخل خانه محسوب می‌شود. فضای نیمه عمومی در صورت همراه شدن با یک حیاط - که عمدتاً از حیاط اصلی خانه کوچکتر است - با عنوان «بیرونی» نیز شناخته می‌شود و اهمیت آن برای خانه‌های علما و مراجع که

۵	در نظر گرفتن اتاق عبادت (نه بزرگ و نه کوچک)
۵	رعایت حق مالکیت و بهره‌برداری (پرهیز از مال غصبی در بنا)
۵	استفاده از حیاط مرکزی
۵	بهره‌گیری از فنون ساخت و سازه مستحکم (نیارش)

تطبیق شاخص‌ها با خانه‌ها

شاخص‌های بدست آمده در جدول بالا، به صورت کلی دو قسم را در بر می‌گیرند. یک شاخص‌های کالبدی که با مقایسه و تطبیق بر روی نقشه‌ها و تصاویر خانه‌ها به سادگی قابل احراز است. دوم شاخص‌هایی که جنبه آداب دارد و با تطبیق و مشاهده قابل درک نیست مانند شاخص رعایت حق مالکیت و پرهیز از مال غصبی در بنا.

نکته دیگر اینکه به دلیل اطلاعات بسیار کم از خانه‌های قم و نقص فراوان پرونده‌های ثبتی، تطبیق شاخص‌های مرتبط با کاربری‌های در خانه مانند اتاق مهمان، با تحلیل اطلاعات موجود در پرونده‌ها، تحلیل معماری روی نقشه‌ها و تصاویر موجود و بعضاً بازدید میدانی صورت گرفته است. تحلیل‌هایی که از شناخت نگارندگان از سنت خانه‌سازی قم در طول سالیان گذشته نشأت گرفته است.

(علامت دایره کامل به معنای احراز شاخص در خانه مورد بررسی، دایره با یک خط در میان آن به معنای عدم احراز شاخص و نیم دایره به معنای احراز شاخص ولی نه به طور کامل و روشن می‌باشد)

• وجود اتاق پذیرایی از مهمان (اتاق مهمان)

اولین و پر تکرارترین شاخص وجود اتاق مهمان در خانه می‌باشد؛ که هشت نفر از دوازده معمار به آن اشاره کرده‌اند. اصولاً خانه‌های سنتی به دلیل رعایت سلسله مراتب فضایی و ورود مرحله به مرحله به فضای خصوصی، به طور کلی دارای نمره مهمان‌پذیری بالایی خواهند بود؛ اما در این پژوهش با سختگیری بیشتری وجود این اتاق در خانه‌های احراز گردید. بدین ترتیب اتاق مهمان اتاقی است که:

۱. در آن نزدیک به درب ورودی خانه باشد؛ ۲. استقلال فضایی داشته باشد؛ ۳. کمترین دسترسی و دید به عرصه خصوصی داشته باشد؛ و ۴. در بهترین حالت متصل به فضای باز اختصاصی

جدول ۱۷. تطبیق شاخص رعایت زیبایی با پرهیز از تکبر و خودنمایی با خانه‌ها (مأخذ: نگارندگان)

شاخص رعایت زیبایی فارغ از تکبر و خودنمایی (پرهیز از تجمل)						
لاجوردی	یزدان پناه	خانری	پروچردی	پاقر روحانی	توکلی	شاکری
سلامتی	رهبری	علیقلی زند	محمد زند	آقای شیرازی	حلاج زاده	مهدی زاده

• پرهیز از زیان و ضرر به همسایگان

این شاخص با اطلاعات امروز قابل احراز نیست و نمی‌توان به طور روشن در خصوص آن ابراز نظر کرد. بنابراین این شاخص در امتیازدهی نهایی لحاظ نگردیده است.

• عدم ساخت خانه مشرف بر خانه دیگران و عدم اشرف دیگر خانه‌ها بر خانه (حریم بصری)

این شاخص نیز در گذر زمان بسیار مورد خدشه قرار گرفته است؛ اما با نگاهی به تصویر بافت شهری قم در سال ۱۳۳۵، به ندرت می‌توان خانه‌ای بالاتر از خانه‌های همجوار یافت. با این وجود، تنها دو خانه از میان خانه‌های انتخابی در زمان ساخت خود از ساختمان‌های مجاور بلندتر ساخته شده‌اند. معمار خانه شاکری در طبقه بالای ورودی خود یک اتاق رو به معبر ساخته است. همچنین جبهه جنوبی خانه مهدی‌زاده نیز - که متأخرتر از دیگر خانه‌هاست و در دوران پهلوی ساخته شده است - دو طبقه است و در بافت همجوار - که خانه‌ها یک طبقه هستند - به لحاظ اشرافیت بصری اخلاص ایجاد کرده است. اما در خصوص اشرافیت دیگر خانه‌ها به خانه‌های انتخابی نمی‌توان به طور قاطع اظهار نظر نمود؛ اما با بررسی خانه‌های در همسایگی نزدیک خانه‌های انتخابی در سال ۱۳۳۵ و با تحلیل سایه‌ها و ارتفاع بناهای مجاور این عامل نیز مورد بررسی قرار گرفت.

رجوع مردم به خانه آنها زیاد بوده است، دوچندان است. عرصه خصوصی نیز مشخصاً برای رفت و آمد افراد خانواده و تعامل با یکدیگر، در فضایی کاملاً مصون از افراد غریبه است.

جدول ۱۶. تطبیق شاخص تقسیم فضاها به سه عرصه عمومی، نیمه عمومی و خصوصی با خانه‌ها (مأخذ: نگارندگان)

شاخص تقسیم فضاها به عرصه عمومی، نیمه عمومی و خصوصی						
لاجوردی	یزدان پناه	خانری	پروچردی	پاقر روحانی	توکلی	شاکری
سلامتی	رهبری	علیقلی زند	محمد زند	آقای شیرازی	حلاج زاده	مهدی زاده

• رعایت زیبایی فارغ از تکبر و خودنمایی (پرهیز از تجمل)

این شاخص علی‌رغم سادگی در عنوان، برای تبدیل به معیاری به نمره‌دهی، نیازمند توجه بیشتری است؛ چرا که معیارهای تجمل، خودنمایی و تکبر در یک بنا بسیار به شرایط هر زمان متکی است. همچنین به دلیل قدیمی بودن خانه‌های انتخابی و استهلاک آنها در گذر زمان، ممکن است آنچه به دیده امروز بسیار ساده به نظر برسد؛ در گذشته فاخر و با تجمل تلقی گردیده باشد. اما آنچه در این پژوهش به عنوان شاخص تجمل و خودنمایی در نظر گرفته شده است، تزئینات و تجمل در «نمای بیرونی»، و آنچه از بیرون بنا دیده می‌شود، است؛ چرا که تجمل در فضای داخلی و بخش خصوصی خانه، خودنمایی و تکبر محسوب نمی‌گردد و شاخصی مانند پرهیز از اشرف می‌تواند توصیف‌گر آن باشد. در صورت سادگی جداره بیرونی و سردر، خانه واجد این شاخص و در صورت اغراق در تزئینات خارجی، بالا بردن سردر، استفاده از مصالحی مانند کاشی و آجرهای غیرمعمول، عدم خودنمایی در آن احراز نمی‌گردد.

۰ حفظ حریم خانواده در تمامی شئون (شنوایی، بویایی، حرکتی، روانی)

این شاخص نیز به دلیل کلی بودن و همچنین عدم قابلیت بررسی از طریق تصاویر و نقشه‌ها، در ارزیابی نهایی لحاظ نخواهد شد. این شاخص تنها از طریق زندگی طولانی‌مدت در این خانه‌ها - که عمدتاً سال‌ها خالی از سکنه بوده اند- قابل ارزیابی است. هرچند با بررسی ضخامت جرزهای خارجی و مکانیابی مطبخ و سرویس‌های بهداشتی می‌توان ارزیابی کلی نسبت به این شاخص ابراز نمود؛ اما قطعی نخواهد بود.

۰ در نظر گرفتن اتاق عبادت (نه بزرگ و نه کوچک)

این شاخص از دو جنبه قابل بررسی است. اول باید در معماری بنا نمود داشته باشد. نمود این اتاق را می‌توان در وجود یک فضایی که رو به قبله ساخته شده باشد؛ عنصر محراب در جهت سمت قبله آن وجود داشته باشد و در جایی خلوت و دنج در خانه مکانیابی شده باشد، یافت. دوم اینکه ساکنان خانه، فضایی را بدین منظور در خانه در نظر گرفته باشند. در خصوص کاربری ساکنان امروزه هیچ اظهار نظر دقیقی نمی‌توان نمود؛ چرا که کاملاً وابسته به کاربران است و ارتباطی با کالبد معماری بنا ندارد.

اما در خصوص نوع معماری خانه‌ها نیز اطلاعات مهمی از خانه‌های مورد بررسی یافت نشد. هرچند در خصوص خانه‌های آیت‌اله بروجردی و آیت‌اله حائری با قطعیت بالایی می‌توان وجود فضایی با چنین ویژگی‌هایی را تصور نمود. با این حال به جهت ادعای بدون سند لازم، بررسی این شاخص در ارزیابی‌ها لحاظ نخواهد شد.

۰ رعایت حق مالکیت و بهره‌برداری (پرهیز از مال غصبی در بنا)

این شاخص نیز با اطلاعات امروز قابل احراز نیست و در ارزیابی خانه‌ها نیز لحاظ نخواهد شد.

۰ استفاده از حیاط مرکزی

عنصر حیاط میانی، عضو جدایی‌ناپذیر خانه‌های گذشته ایران بوده است؛ و بنا بر نظر اندیشمندان معماری، مسکن مطلوب اسلامی نیز دارای حیاط میانی خواهد بود. تمامی

جدول ۱۸. تطبیق شاخص عدم اشراف خانه بر خانه‌های دیگر و بالعکس با خانه‌ها (مأخذ: نگارندگان)

شاخص عدم ساخت خانه مشرف بر خانه دیگران و عدم اشراف دیگر خانه‌ها بر خانه (حریم بصری)					
لاچوردی	یزدان پناه	حائری	ابن‌الله بروجردی	بافر روحانی	توکلی
○	○	○	○	○	○
سلامتی	رهبری	علیقلی زند	محمد زند	آقای شیرازی	حلاج زاده
○	○	○	○	○	○

۰ درونگرایی (پوشاندگی خانه)

در ادبیات آکادمیک، درونگرایی در معماری تقریباً معادل وجود میانسرا یا حیاط مرکزی در نظر گرفته می‌شود. اما به دلیل اینکه حیاط مرکزی یکی دیگر از شاخص‌های مورد ارزیابی است؛ میزان پوشاندگی خانه در این بخش مورد توجه بیشتر واقع می‌گردد. نحوه توده‌گذاری بنا و میزان تماس بخش‌های خانه با معبر عمومی را می‌توان معیار مناسبی برای سنجش میزان پوشاندگی خانه در نظر گرفت. همچنین تعداد بازشوهایی که به سمت معبر باز می‌گردد؛ هر چه بیشتر باشد درونگرایی و پوشاندگی آن را دچار خدشه می‌کند. در جدول زیر این دو عامل مورد توجه واقع شده‌اند.

جدول ۱۹. تطبیق شاخص درونگرایی با خانه‌ها (مأخذ: نگارندگان)

رهبری	علیقلی زند	محمد زند	آقای شیرازی	حلاج زاده	مهدی زاده
○	○	○	○	○	○
مدرسه عالی سلطنتی بافت و خانه عالی دیگر					
○	○	○	○	○	○

خانه‌های انتخابی این عنصر را در دل خود جای داده‌اند. (بیشترین تطبیق) باشد.

جدول ۲۰. ارزیابی نهایی خانه‌ها (مأخذ: نگارندگان)

ارزیابی نهایی خانه‌ها						
لاجوردی	بزدان پناه	حائری	ابو جردی	یاقر روحانی	توکلی	شاگری
۶	۴	۷	۷	۵.۵	۶	۴
سلامتی	رهبری	علیقلی زند	محمد زند	آقای شیرازی	حلاج زاده	مهدی زاده
۷	۷	۵.۵	۳.۵	۶.۵	۷	۶

مجموعاً ۸۲ از ۹۸ امتیاز ممکن

بر این اساس ۵ خانه آیت الله حائری، آیت الله بروجردی، رهبری، سلامتی و حلاج‌زاده تمامی ۷ شاخص مورد بررسی، احراز گردید و خانه محمد زند با احراز ۳٫۵ مورد از ۷ مورد، کمترین تطبیق با شاخص‌های مورد نظر را داراست. این اعداد به شرط برابری اهمیت شاخص‌ها در نظر گرفته شده‌اند؛ و هیچگونه ضریبی به آنها اعمال نگردیده است. ۱۴ خانه انتخابی از مجموع ۹۸ امتیاز ممکن، در ۸۲ مورد، واجد شاخص‌ها بوده‌اند؛ بنابراین خانه‌های سنتی قم با درصد ۸۳٫۶ درصد با شاخص‌های مسکن اسلامی مستخرج از نظرات معماران مسلمان معاصر همخوانی دارد.

نتیجه‌گیری

نتایج حاصله از تحلیل اطلاعات این پژوهش نمایش می‌دهد که با نسبت بسیار بالایی می‌توان خانه‌های سنتی قم را مطابق بر شاخص‌های اسلامی ساخت مسکن دانست. البته خانه‌های سنتی خود یکدست نیستند؛ و برخی خانه‌ها تنها واجد نیمی از شاخص‌ها بوده‌اند و نمی‌توان حکم قطعی برای تمام خانه‌ها داد.

بنابر پژوهش حاضر، خانه‌های سنتی قم را می‌توان در تا حد زیادی مطابق با نظرات معماران در خصوص شاخص‌های مسکن اسلامی تلقی نمود؛ و سؤال ذکر شده در ابتدای پژوهش را اثبات می‌کند.

جدول ۲۰. تطبیق شاخص وجود حیاط مرکزی با خانه‌ها (مأخذ: نگارندگان)

شاخص استفاده از حیاط مرکزی						
لاجوردی	بزدان پناه	حائری	ابو جردی	یاقر روحانی	توکلی	شاگری
○	○	○	○	○	○	○
سلامتی	رهبری	علیقلی زند	محمد زند	آقای شیرازی	حلاج زاده	مهدی زاده
○	○	○	○	○	○	○

• بهره‌گیری از فنون ساخت و سازه مستحکم (نیارش)

خانه‌های مورد بررسی عمدتاً در انتهای دوره قاجاریه ساخته شده‌اند؛ به طور میانگین قدمتی حدوداً ۱۰۰ ساله دارند؛ و با مرمت‌های جزئی و کلی همچنان پابرجا مانده‌اند. این عمر برای زندگی سه نسل در این خانه‌ها کفایت می‌کند. در صورت قیاس این میزان با خانه‌های امروزی، نمره قابل قبولی برای این خانه‌ها باید در نظر گرفت. نکته دیگر اینکه اصولاً خانه‌هایی که برای این پژوهش انتخاب گردیده‌اند؛ لزوماً از اصول نیارش برخوردار بوده‌اند؛ در غیراینصورت مانند خیل زیادی از خانه‌های تخریب شده امروز در دسترس ما نبودند و بدیهی است در این پژوهش نیز لحاظ نمی‌گردیدند. بنابراین تمامی خانه‌های لیست انتخابی امتیاز این شاخص را کسب می‌کنند.

تحلیل نهایی

در بخش پیش ۱۱ شاخص مورد بررسی قرار گرفت که از این میان ۴ مورد آن قابلیت تحلیل و ارزیابی با اطلاعات موجود را نداشت و در نهایت ۷ شاخص بر روی ۱۴ خانه مورد ارزیابی واقع شد. جدول زیر نتیجه ارزیابی شاخص‌ها را بر اساس خانه‌های انتخابی نمایش می‌دهد. عدد روبروی هر خانه میزان تطبیق هر خانه با شاخص‌های مورد بررسی است که باید عددی میان صفر (کمترین تطبیق) تا هفت

پی‌نوشت

۱. لازم به ذکر است که در طرح پژوهشی ذکر شده، نظرات اندیشمندان حوزوی نیز مورد بررسی قرار گرفته است. اما در این مقاله، تنها به تطبیق نظرات معماران به خانه‌های قم پرداخته شده است.
۲. Coding
۳. Spahic Omer

منابع

۱. اخوت، هانیه، محمد بمانیان، و نبینا الماسی فر. ۱۳۸۹. معماری و شهرسازی سنتی در کشور های اسلامی. تهران: هله.
۲. اومر، اسپاهیچ. ۱۳۹۶. مسکن و اسلام. قزوین: انتشارات جهاد دانشگاهی قزوین.
۳. بمانیان، محمدرضا، و مسلم زندی. ۱۳۹۶. مسکن ایرانی و سبک زندگی. تهران: اول و آخر.
۴. بی‌نام. ۱۳۷۷. قم در نگاه روایات. فرهنگ کوثر (۲۲).
۵. پیرنیا، محمدکریم، و غلامحسین معماریان. ۱۳۸۹. سبک‌شناسی معماری ایرانی. تهران: سروش دانش.
۶. پیرنیا، محمدکریم، و غلامحسین معماریان. ۱۳۹۰. معماری ایرانی. تهران: سروش دانش.
۷. پیرنیا، محمدکریم، و غلامحسین معماریان. ۱۳۹۰. آشنایی با معماری اسلامی ایران. تهران: سروش دانش.
۸. جبل‌عاملی، مهسا، عبدالحمید نقره‌کار، و مهدی حمزه‌نژاد. ۱۳۹۱. اصول مفهومی طراحی خانه براساس حکمت اسلامی، همایش شهر اسلامی، تهران.
۹. حکیم، بسیم سلیم. ۱۳۸۱. شهرهای عربی-اسلامی: اصول شهرسازی و ساختمانی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۱۰. حمزه‌نژاد، مهدی، و زهرا صدریان. ۱۳۹۳. اصول طراحی خانه از منظر اسلامی و کاربرد الگوهای معاصر، پژوهش‌های معماری اسلامی (۴): ۵۸-۷۶.
۱۱. حمزه‌نژاد، مهدی، و مازیار افتخاریان. ۱۳۹۴. شاخص‌های سبک زندگی اسلامی در طراحی مسکن، همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران، یزد.
۱۲. ربیسی، محمدمنان. ۱۳۹۷. معماری و شهرسازی مطابق با سبک زندگی اسلامی، از تشریح وضع مطلوب تا تحلیل وضع موجود. قم: نشر دانشگاه قم.
۱۳. رنجبر کرمانی، علی‌محمد. ۱۳۹۲. درس‌گفتارهای معماری اسلامی. آرشیو شخصی نگارنده.
۱۴. سلطان‌زاده، حسین. ۱۳۸۲. محمدکریم پیرنیا، معمار. نامه انسان‌شناسی (۳): ۲۳۵-۲۳۸.
۱۵. لیبب‌زاده، راضیه، عبدالحمید نقره‌کار، مهدی حمزه‌نژاد، و محمدعلی خان محمدی. ۱۳۹۴. بازخوانی سازمان فضایی خانه بر اساس متون اسلامی به روش EBS و تطبیق آن با اولویت‌های روابط فضایی از دیدگاه الکساندر و لنگ. شهر ایرانی اسلامی (۲۲): ۵-۲۲.
۱۶. محتشم، آرزو، و مهدی حمزه‌نژاد. ۱۳۹۴. جایگاه ارزش‌های اسلامی در مبانی انعطاف‌پذیری خانه‌های معاصر، پژوهش‌های اخلاقی (۳): ۱۱۷-۱۴۳.
۱۷. محتشم، آرزو، و مهدی حمزه‌نژاد. ۱۳۹۴. تبیین ابعاد حریم در روابط فضاهای داخلی مسکن ایرانی اسلامی. صفه (۷۱): ۵۱-۶۶.
۱۸. مرتضی، هشام. ۱۳۹۳. اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام. تهران: مرکز تحقیقات راه مسکن و شهرسازی.
۱۹. معین‌مهر، صدیقه، عبدالحمید نقره‌کار، مهدی حمزه‌نژاد، و فرهنگ مظفر. ۱۳۹۶. معناشناسی حیات و سرزندگی در آموزه‌های اسلامی و بررسی تأثیر آن در محله. پژوهش‌های معماری اسلامی (۱۴): ۲۱-۳۵.
۲۰. ناری قمی، مسعود. (بی‌تا). جزوه‌های درس سیر تحول معماری مسکونی ایران- بخش خانه و فرهنگ اسلامی.
۲۱. ناری قمی، مسعود. ۱۳۸۹. مطالعه‌ای معناشناختی در باب مفهوم درونگرایی در شهر اسلامی. هنرهای زیبا (۴۲): ۶۹-۸۲.
۲۲. ناری قمی، مسعود. ۱۳۹۱. تقدس فراگیر فضا در اسلام: نگاه تکلیف‌گرا. هنرهای زیبا (۴): ۴۹-۶۰.
۲۳. ناری قمی، مسعود. ۱۳۹۵. روش‌شناسی منابع پژوهش در مورد رابطه معماری مسکونی و اسلام. روش‌شناسی علوم انسانی (۱۹): ۲۹-۵۶.
۲۴. ناری قمی، مسعود، و محمدجواد عباس‌زاده. ۱۳۹۳. مهمان در خانه: یک بررسی تطبیقی میان ایران و غرب در آستانه دوران مدرن (نمونه موردی: مسکن دوره قاجاری تبریز). پژوهش‌های معماری اسلامی ۱ (۳): ۹۳-۱۰۸.
۲۵. ناری قمی، مسعود، محمد مسعود امینی، و مهدی فروتن. ۱۳۹۵. رفتار تولیدی در خانه (مطالعه موردی: تولید در خانه در قشر مذهبی شهر قم). پژوهش‌های معماری اسلامی ۴ (۱): ۳-۱۹.

۲۶. نقره‌کار، عبدالحمید، و همکاران. ۱۳۸۷. *درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی*. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، دفتر معماری و طراحی شهری، شرکت طرح و نشر پیام سیما.
۲۷. نقره‌کار، عبدالحمید، مهدی حمزه‌نژاد، و صدیقه معین‌مهر. ۱۳۹۲. شناخت و تحلیل مسائل طراحی محیط معماری و شهرسازی از منظر اسلامی (در گستره قرآن و روایات). *آرمانشهر (۱۳)*: ۱۱۹-۱۳۵.
۲۸. نقره‌کار، عبدالحمید. ۱۳۹۵. نسبت اسلام با فرآیندهای انسانی فرانظریه سلام (SALAM). *پژوهش‌های معماری اسلامی ۴ (۳)*: ۲۱-۱.
۲۹. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۸۰. توسعه پایدار شهر و مسکن. مسکن و محیط روستا (۹۵ و ۹۶): ۴-۱۷.
۳۰. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۹۱. تأملی در شناخت مبانی مسکن اسلامی ایرانی. *کتاب ماه هنر (۱۷۰)*: ۳۸-۵۵.
۳۱. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۹۲. مسکن: مبانی نظری تا جلوه‌های عینی. *کتاب ماه هنر (۱۸۵)*: ۷۴-۸۵.
۳۲. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۹۲. مسکن ایرانی، مبانی نظری تا جلوه‌های عینی در گذشته و حال. *اندیشه معماری (۲)*: ۴۷-۶۷.
۳۳. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۹۵. مدیریت مؤلفه‌های اجتماعی و انسانی در مسکن مطلوب اسلامی. *مدیریت شهری (۴۳)*: ۵۱-۶۶.
۳۴. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۹۶. *شهر اسلامی، از اندیشه تا ظهور*. تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
۳۵. نوایی، کامبیز، و کامبیز حاجی قاسمی. ۱۳۹۰. *خشت و خیال: شرح معماری اسلامی ایران*. تهران: سروش.

References

- Bemanian, M., M. Zandi. 2017. *Iranian Housing and Lifestyle*. Tehran: Avval va Akhar.
- Hakim, B.S. 2002. *Arabic-Islamic Cities*. Tehran: Ministry of Islamic Culture and Guidance.
- Hamzehnejad, M., and M. Eftekharian. 2015. Islamic Lifestyle Indicators in House Design. *In the National Conference On Local Architecture and Urbanism of Iran, Yazd*.
- Hamzehnejad, M., and Z. Sadrian. 2014. Housing Design Principles of Islam and Other Contemporary Usable Patterns. *Researches in Islamic Architecture (4)*: 58-76.
- Jabalameli, M., A. Noghrekar, and M. Hamzehnejad. 2012. Conceptual Principles of House Design According to Islamic Hikma. *In the Conference On Islamic City, Tehran*.
- Labibzadeh, R., A. Noghrehkar, M. Hamzehnejad, and M. A. Khanmohammadi. 2015. Review of Housing Spatial Organization based on Islamic Scripts with EBS Method and Compare it with Lang and Alexander viewpoint on Spatial Relations. *ICAS (22)*: 5-22.
- Mohtasham, A., and M. Hamzehnejad. 2015. Islamic Values' Function in Basics of Contemporary Housing's Flexibility. *Moral Researches (3)*: 143-177.
- Mohtasham, A., and M. Hamzehnejad. 2015. Privacy Dimensions in Spatial Relations of Iranian-Islamic Housing. *Soffeh (71)*: 51-66.
- Moeinmehr, S., A. Noghrehkar, M. Hamzehnejad, and F. Mozaffar. 2017. The Semantics of Life and Vitality in Islamic Teachings and its Effect on the Neighbourhood. *Researches in Islamic Architecture (14)*: 21-35.
- Mortadha, H. 2014. *Traditional Islamic Principles of Built Environment*. Tehran: MRUD Research Center.
- Naghizadeh, M. 2001. City and House Sustainable Development. *House and Rural Environment (95-96)*: 4-17.
- Naghizadeh, M. 2012. Recognition of the Basics of Islamic-Iranian Housing. *Ketab-e Mah-e Honar (170)*: 38-55.
- Naghizadeh, M. 2013. Housing: Theretical Base to Practical Examples. *Ketab-e Mah-e Honar (185)*: 74-85.
- Naghizadeh, M. 2013. Iranian House: From Theoretical Base to Practical Examples from Past to Present. *Architecture Thought (2)*: 47-67.
- Naghizadeh, M. 2016. Managing the Social and Humanity aspects in Ideal Islamic Housing. *Urban Management (43)*: 51-66.
- Naghizadeh, M. 2017. *Islamic City: from Thoughts to Reality*. Tehran: ACECR.
- Nari Qomi, M. N.D. *The History of Iran's Housing Architecture Course, Islamic Culture and House Section*.
- Nari Qomi. 2010. Introversion: A Conceptual Study about the Introversion in Islamic City. *Honar-ha-ye-Ziba (42)*: 69-82.
- Nari Qomi. 2010. The Holistic Sacredness of Space in Islam. *Honar-ha-ye-Ziba (4)*: 49-60.
- Nari Qomi. 2016. Methodology of Research References on the Relationship of Housing Architecture and Islam. *Methodology of Social Sciences and Humanities (89)*: 29-56.
- Nari Qomi, M. J. Abbaszadeh. 2014. The Guest at Home: A Comparative Study between Iran and the West at the Threshold of Modern Age (Case Study: Qajar Houses in Tabriz). *Researches in Islamic Architecture 1 (3)*: 93-108.
- Nari Qomi, M., M. M. Amini, and M. Forotan. 2016. Productive Behavior at Home (Case Study: Productive Behavior in the city of Qom). *Researches in Islamic Architecture 4(1)*: 1-16.
- Navaei, K. and K. Ghasemi. 2011. *Adobe and Fanci: Iran's Islamic Architecture*. Tehran: Soroush.
- No Author. 1998. Qom city in Islamic Narrations. *Farhang-e Kowsar (22)*.
- Noghrehkar, A. et al. 2008. *Introduction to Islamic Identity in Architecture and Urbanism*. Tehran: Ministry of Housing and

Urban Development, Architecture and Urban Design Office, Payam-e Sima Planning and Printing Corporation

26. Noghrehkar, A., M. Hamzahnajad, and S. Moienmeh. 2013. Recognition and Analysis of Environmental Issues of Architecture and Urban Design, From the Viewpoint of Islam (The Scope of the Qur'an and Narrations), *Armanshahr* (13): 119-135.

27. Noghrehkar, A. 2016. Islam's Relation with Human Processes of SALAM Hyper-Theory. *ICAS* (12): 1-21.

28. Okhovvat, H., M. Bemanian, and N. Almasifar. 2010. *Traditional Architecture and Urbanism in Islamic Countries*. Tehran: Heleh.

29. Omer, Spahic. 2017. *Islam and Housing*. Qazvin: Qazvin ACECR.

30. Pirnia, M.K. and G. H. Memarian. 2010. *Stylistics of Iranian Architecture*. Tehran: Soroush-e danesh.

31. Pirnia, M.K. and G. H. Memarian. 2011. *Iranian Architecture*. Tehran: Soroush-e danesh.

32. Pirnia, M.K. and G. H. Memarian. 2011. *Introduction to Iran's Islamic Architecture*. Tehran: Soroush-e danesh.

33. Raisi, M.M. 2018. *Architecture and Urbanism Based on Islamic Lifestyle*. Qom: Qom University Press.

34. Ranjbar Kermani, A.M. 2013. *Islamic Architecture Course*. Author's Personal Archive.

35. Soltanzadeh, H. 2003. Pirnia, The Architect. *JASI* (3): 235-238.

A Comparative Analysis of Islamic Housing Indicators on Traditional Houses of Qom city, Based on Muslim Architects' Opinions

Mohsen Azizian Qaravi *

M.A. in Urban Design, Iran University of Science & Technology, Iran

Zeinab Azizian Qaravi **

B.A. in Architecture, Qom University, Iran

Received: 18/10/2018

Accepted: 17/02/2019

Abstract

In recent years in the Muslim countries, due to clear separation of Islamic teachings -which is the most important cultural factor- and contemporary architecture and urbanism, a controversy has developed on “what are the true factors and features of Islamic architecture?”. House as an important element for joining the architecture and lifestyle, plays a key role in the separation mentioned above.

In academic literature and public opinion, there has been always a believe that “traditional architecture” is exactly what we assume as “Islamic architecture”. This statement is based on personal observation and must be proved or disproved with an academic scrutiny. The goal of This research is to find out how much this statement is correct, at least in the scope of its case study which is the traditional housing of Qom city (Qajar and Pahlavi period) in Iran.

To extract Islamic housing indicators, the general agreement of Muslim architects who have worked and spent time and efforts in the field of Islamic housing, have been used. Twelve architects have been recognized. These architects are M.K. Pirnia, M. Hamzehnejad, M.M. Raeisi, M. Nari Qomi, Besim Selim Hakim, A.M. Ranjbar Kermani, A. Noghrehkar, Spahic Omer, K. Navaei & K. Hajighasemi, Hisham Mortadha, M. Naghizadeh, M.R. Bemanian.

Indicator which claim a clear feature of an Islamic house, came out of the researches of these architects. Out of 321 total indicators, some were removed due to repetition. 180 unique Indicators were listed based on their total repetition. 11 Indicators were claimed by more than the half of architects which only seven of them were able to be evaluated through pictures and plans of the selected 14 historical houses. Houses were scored according to their adaption to indicators.

* mohsenazizian72@gmail.com

Based on this research, the selected houses got 82 scores out of 98 total scores (83.6%). The following houses: Ayatollah Borujerdi, Ayatollah Haeri, Rahbari, Hallajzadeh & Salamati had the most adaption with Islamic housing indicators and Mohammad Zand house was the least of them. This research shows that traditional houses of Qom city are highly adapted with Islamic principles of housing, so the believe mentioned at the first part of paper, has proved

Keywords: Islamic Housing, Qom Traditional Houses, Islamic Housing Indicators, Traditional Architecture and Islamic Arhitecture Relatio.

